

Šahrwarāz dinasztiája Szíriában és Egyiptomban a 7. század elején

Egy szászánida tábornok levantei birodalma

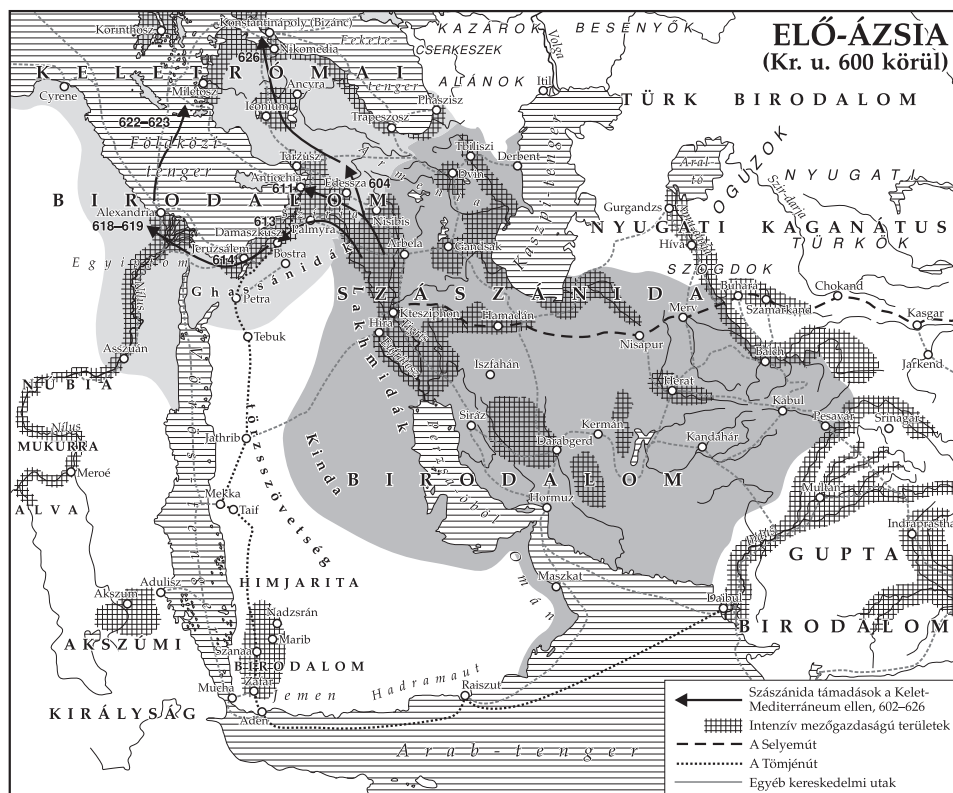
A Szászánida Birodalom (Kr. u. 224–651) négyszáz éven keresztül külpolitikai prioritásként kezelte a Mediterráneum keleti felének bekebelezését.¹ A Római, majd a Keletrómai Birodalommal folytatott háborúk – a részsikerek ellenére – közel négyszáz éven keresztül eredménytelenek maradtak szászánida szempontból, a 602-ben elindult sokadik szászánida katonai expedíció azonban végül sikerre vezetett. Ehhez a Keletrómai Birodalom korabeli közel-keleti és kelet-európai határainak, illetve szövetségi rendszerének felbomlása is hozzájárult. Az avarok és a szlávok által északi területeinél támadott és nem mellesleg palotaforradalomba bonyolódott Keletrómai Birodalom ugyanis képtelen volt keleti határainál feltartóztatni a szászánidákat. A szászánida támadáshoz II. Khusraw (Huszrau) szászánida uralkodó (591–628) korábbi patrónusa, szövetségese és vélelmezett apósa, Maurikios keletrómai császár (582–602) meggyilkolása szolgáltatott ürügyet 602-ben, a szászánida katonai invázió végső célja pedig a Keletrómai Birodalom ázsiai területeinek bekebelezése, esetleg II. Khusraw trónra ültetése volt apósa megüresedett helyére Konstantinápolyban.²

Jelen rövid tanulmánynak nem célja, hogy a jól ismert, közel 27 éven keresztül, Kr. u. 628–629-ig tartó háború részleteit újratárgyalja (lásd a térképet). Ehelyett egy kevésbé hangsúlyozott aspektusára hívja fel a figyelmet: a háború egyik fontos szereplőjének, Šahrwarāznak (Sarbaraz), a szászánida hadsereg *spāh-badj*ának, tábornokának és családjának különös politikai szerepére és utóéletére.

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Ókortörténeti és Történeti Segédtudományok Tanszékének docense (1088 Budapest, Reviczky u. 4., sarkozy.miklos@kre.hu).

1 A tanulmányban a korabeli személy- és földrajzi nevek tudományos átírásban szerepelnek, több esetben azonban zárójelben más, a magyarban bevett alakokat is megadtunk.

2 A kor politikai és katonai forrásaihoz: Dodgeon–Greatrex–Lieu, 2002. 195–205.



Šahrwarāz származása és tevékenysége 627 előtt

Šahrwarāz életére nézve viszonylag nagyszámú forrás áll rendelkezésre. Bizánci (Niképhoros,³ Theophanés⁴), arab (al-Ṭabarī,⁵ Ibn ‘Abd al-Ḥakam⁶), keleti keresztény szír kútfők (az úgynevezett *Khuzistāni krónika*),⁷ Sebeos örmény történetíró,⁸ középperzsa gemmák szövegei, klasszikus perzsa irodalmi és történelmi források történeti közlései (Firdawsī [Firdauszī])⁹ alapján fontos információk ismertek róla.

Forrásaink szerint Šahrwarāz családja Darbandi kapu, a Kaukázus északkeleti részének környékéről (Dagesztán) származott, Šahrwarāz pedig eredetileg az úgynevezett Alán kapu környékének szászánida katonai parancsnoka volt 590 után. Šahrwarāz talán II. Khusraw kegyence lehetett, aki trónörökösként az *Ālān-*

3 Niképhoros, 1990. 51–64.

4 Theophanés, 1997. 452–453.

5 Ṭabarī, 1999. 400–403.; Ṭabarī, 1879–1901. 1062–1064.

6 Ibn ‘Abd al-Ḥakam, 1922.

7 *Khuzistāni krónika*, 1903. 19., 25.

8 Sebeos, 1999. 69., 85.

9 Firdawsī, 1971. vol. 9. 298.; Firdawsī, 1935. 2948.

šāh (az alánok/Alánia királya) titulust viselte, vagyis a kaukázusi-darbandi szászánida határterületet kormányozta. A klasszikus perzsa és örmény források szerint talán kormányzósága alatt ismerhette meg Šahrwarāzt.¹⁰ Šahrwarāz származása homályos: eredetileg Farrukhānnak hívták, és úgy tűnik, nem a hagyományos szászánida arisztokráciából származott. Pourshariati feltételezése, hogy a Mihrān klán, a hét jelentős párthus eredetű szászánida főnemesi família tagja volt, forrásokkal jelenleg nem igazolható. Pourshariati nem említ olyan elsődleges forrásokat, melyek szerint Šahrwarāz a párthus eredetű Mihrānok nemzetségébe tartozott volna, ez utóbbi párthus eredetű arisztokrata klán jelentős szerepet játszott Irán történetében a párthus periódustól egészen a kora iszlám korig.¹¹ Figyelemre méltó tény viszont, hogy szír források szerint Šahrwarāz már 590-ben felnőtt katonává volt és a mihránida Bahrām Čübīn (Bahrām Chubin) trónbitorló (590–591) ellen támogatta II. Khusraw-ot.¹²

Banaji véleménye ezzel szemben megalapozottabbnak tűnik az elsődleges források alapján. Banaji nem sorolja Šahrwarāz családját a hagyományos szászánida arisztokráciához. Fontos megjegyezni, hogy a másodlagos szakirodalomban legelterjedtebb Šahrwarāz „a királyság vaddisznaja” elnevezés a jelentős késő szászánida tábornok-arisztokratának eredetileg csak mellékneve, esetleg vallási eredetű neve,¹³ de semmiképpen sem hivatalos titulusa volt. Šahrwarāzt a későbbi szír, örmény, arab és kora bizánci forrásokban több névvel is illették. A legelterjedtebb nevei a Šahrwarāz mellett a *Razmyōzān* (harcot leverő), a *Rūmyōzān* (Rómát/Keletrómát leverő) és a *Šahr-ālānyōzān* (az alánok országát leverő) voltak.¹⁴

A 2002-ben Gyselen által publikált gemmák között néhány is világosan utal Šahrwarāz jelentőségére. Ezek között kettőn is szerepel Šahrwarāz neve. Neve mellett pedig az *Ērān spāhbad, kūst-ī nēmrož* (Ērān katonai parancsnoka, déli terület) titulus áll.¹⁵ E titulusok az I. Khusraw (531–579) által végrehajtott katonai reform során létrehozott katonai igazgatási körzetek történetéhez kapcsolódnak. A korábbi szakirodalomban rögzült „monolitikus” és „centralizált” szászánida államról szóló kép részben módosítható azon események fényében, amelyek a szászánida állam utolsó évtizedeit jellemezték.

A katonai pályafutását a Kaukázusban kezdő Šahrwarāz látványos karrierjének minden egyes ismert állomása az utolsó szászánida-keletrómai háborúhoz kötődött 602 és 628 között. A szászánida arisztokrata a háború kezdeteitől fogva jelen volt minden fontos katonai eseménynél. Első alkalommal 604-ben említik keletrómai forrásaink, amikor még II. Khusraw-val együtt, a szászánida király jelenlétében

10 Firdawsī, 1971. vol. 9. 294.; Banaji, 2015. 37.

11 Pourshariati, 2008. 181.; Banaji, 2015. 29. 13. jegyz.

12 Palmer, 1993. 117.

13 A vaddisznóval kapcsolatos elnevezés sokkal inkább utalhat Bahramra, a jelentős iráni hadistenre, akinek népszerű kultusza jól ismert a késő ókorban, és akinek az egyik lehetséges megjelenési formája a vaddisznó volt az iráni mitológiában.

14 Movses Dasxurant’si szerint részben maga II. Khusraw adományozta e neveket katonai sikerei csúcsán a kaukázusi arisztokratának. Banaji, 2015. 29.

15 Gyselen, 2001. 35–45.

bevette a szíriai Darát és Edessát. A szászánida uralkodó ettől fogva teljesen átengedte hadvezéreinek, Šahrwarāznak és Šāhinnak (Sáhin) a katonai hadműveletek vezetését, ezt követően pedig Šahrwarāz végig főszerepet játszott a szászánidák nyugati és déli előrenyomulásában. Mivel célunk Šahrwarāz utolsó éveinek és hatalmi politikájának bemutatása, emiatt csak röviden utalunk az ezt megelőző sikereire.

Meg kell jegyezni, hogy a háború korai éveiben játszott szerepe is erősen ellentmondásos és nem túl jól adatolt. Mint a déli és a nyugati háborúk egyik katonai vezetője, Šahrwarāz 613 előtt minden bizonnyal Anatóliában és Szíriában tartózkodhatott az ottani szászánida erők parancsnokaként. 613-ban Šahrwarāz vereséget mért Hérakleios keletrómai császár (610–641) seregeire Szíriában. 614-ben Šahrwarāz 21 napos véres ostrom után bevette és nagyjából romba döntötte Jeruzsálemet.

618–619-ben egy inváziós szászánida hadsereg elfoglalta Egyiptomot, amely ettől fogva tíz éven keresztül szászánida kézen maradt. Egyiptom szászánida megszállása egyben a szászánidák sikereinek csúcspontját is jelentette.¹⁶ A kutatás véleménye megoszlik Šahrwarāz szerepéről Egyiptom 618–619-es meghódításában. Közvetlen adataink ellentmondóak e téren. Forrásaink nagy többsége és az azokra támaszkodó modern kutatás is Šahrwarāzt valószínűsíti Szíria, Júdea és Egyiptom szászánida hódítójaként 613 és 619 között, nem pedig az ez időben inkább Kis-Ázsiában aktív, másik jelentős szászánida hadvezért, Šāhint.

Šahrwarāz egyiptomi szerepének első látásra ellentmondanak az egyiptomi, középperzsa, görög papiruszok, amelyek mostani ismereteink szerint nem említik Šahrwarāz nevét egyszer sem 619 és 629 között. Šahrwarāz helyett ugyanis az oxyrhynchosi görög papiruszokon, két hermontisi osztrakonon,¹⁷ valamint a Fayyūm (Fajjúm) oázisból származó középperzsa papiruszokon egy Šahr-ālānyōzān nevű személy tűnik fel Egyiptom szászánida kormányzójaként.¹⁸ Ez a megnevezés azonban Banaji kiváló tanulmánya alapján szinte bizonyosan Šahrwarāz alternatív neve volt, világosan utalva kaukázusi származására. Emellett Šahr-ālānyōzān a korabeli keletrómai arisztokrácia legmagasabb rangját, a πνευφεμοϋς titulust viseli a legtöbb görög papiruszon és osztrakonon, ami megerősíti az illető személy magas rangját.¹⁹ E középperzsa név erősen hasonlított a vele kapcsolatban emlegetett Razmyōzān és Rūmyōzān nevekhez is.

Minden bizonnyal akkor járunk a legközelebb az igazsághoz, ha azt sejtjük, hogy Šahrwarāz közvetlenül részt vett Egyiptom igazgatásában 619 után, mely tény egyáltalán nem zárja ki jelenlétét más hadszíntereken. 622–623-ban Šahrwarāz vélhetően Egyiptomból kiindulva megtámadta Rhodost és az Égei-tenger több más

16 Butler, 1978; Altheim-Stiehl, 1991; Altheim-Stiehl, 1992a; Altheim-Stiehl, 1992b; Foss, 2002; Sängner, 2008.

17 A Σαραλανεοζαν nevet említő görög papiruszok és osztrakonok Oxyrhynchosból és Fayyūmból kerültek elő, valamint Hermontisból két osztrakon. A szövegek nagy része gazdasági tranzakciókról, egyiptomi arany külföldre küldéséről (zsold?) szól, kisebb részben Šahr-ālānyōzān egyik, Alexandriában élő feleségének vagyonát, birtokainak változásait érintik. Banaji, 2015. 28.

18 A Šahr-ālānyōzān nevet tartalmazó fayyūmi középperzsa papiruszokat és osztrakonokat lásd: Weber, 1992. 118., 165., 181.; Weber, 2002; Weber, 2003.

19 Banaji, 2015. 28.

szigetét, megpróbálva megtörni a Keletrómai Birodalom tengeri hatalmát. Emellett az a lehetőség is felmerülhet, hogy Šahrwarāz nemcsak Egyiptomot, hanem Júdeát és Szíriát is hatalma alatt tartotta, és esetleg inkább Szíriában székel. Mindenesetre feltűnő, hogy szír források – szemben a róla egyként hallgató egyiptomiakkal – meglehetősen sűrűn említik alakját 626 után, és később Šahrwarāz fia, Nikétas is itt tűnik fel Egyiptom helyett.²⁰ Ugyanezt támasztják alá a 626-os konstantinápolyi szászánida ostrom utáni események is, amikor Šahrwarāz Szíriába, Hierapolisba húzódott vissza. Mindez – ahogy Kaegi felveti – stratégiai szempontból sem volt véletlen, tekintve hogy így Šahrwarāz egyszerre volt közel a keletrómai erőkhöz és a szászánidák uralta Mezopotámiához, s ezáltal sikeresen növelte befolyását.²¹

Šahrwarāz huzamosabb szíriai tartózkodását sejteti a 629-ben Hérakleios és Šahrwarāz között megkötött arabissosi egyezmény helyszíne Kappadókiában, melynek révén Šahrwarāz keletrómai vazallusként és támogatással jogot formált a szászánida trónra. Ugyanakkor a szászánida katonai adminisztrációban a *kūst-ī nēmrōz* (déli terület) magában foglalta Egyiptomot is, mivel nem ismert más közép-perzsa terminus a szászánida Egyiptomra.

Egyiptom 619-es szászánida elfoglalása után a nagy háború nem ért véget, mivel a 620-as években Hérakleios keletrómai császár – nagyrészt a flottára és saját stratégiai elgondolásaira támaszkodva – képes volt hátba támadni a szászánidákat, több alkalommal is mélyen behatolva a birodalom anatóliai és mezopotámiai területeire. Mindezekre a szászánidák részben védekező hadműveletekkel, részben pedig Konstantinápoly megtámadásával reagáltak (ne feledjük, Anatólia nagy része ekkor már közel tizenöt éve a kezükben volt). Mindezekben a háborúkban Šahrwarāz ismét kiemelkedő szerepet játszott mint a déli vagy délnyugati haderők szászánida tábornoka, *spāhpadja*. 625-ben Šahrwarāz elkeseredett harcokat vívott Hérakleios erőivel a Van-tó környékén, valamint Adana mellett a Saros folyónál, ahol azonban képtelen volt megállítani annak sikeres visszavonulását. Forrásaink itt utalnak először a két személy – Hérakleios és Šahrwarāz – közvetlen kapcsolatára. Šahrwarāz ugyanis egy bizánci forrás szerint elámult a keletrómai uralkodó tetterején, és méltatta Hérakleios vakmerőségét és bátorságát, ahogy a keletrómai uralkodó seregével sikeresen átvágtatott a perzsa erők nyílzáporán. Figyelemre méltó, hogy sem ekkor, sem korábban – leszámítva Dara és Edessa bevételét – II. Khusraw szászánida uralkodó nem vett részt a hadműveletekben, teljesen átengedte azok kivitelezését legfőbb *spāhbadjainak*, Šahrwarāznak és Šāhinnak.²²

Šahrwarāz és Šāhin a Keletrómai Birodalom elleni utolsó jelentős hadjáratára 626-ban került sor. Ekkor a szászánidák – megakadályozandó Hérakleios további betöréseit – közvetlenül a császárváros elfoglalására törekedtek. Szövetségre lépve az avarokkal és néhány avar vazallus szláv törzsszel, kísérletet tettek a Keletrómai

20 Ṭabarī, 1999. 318–319.; Ṭabarī, 1879–1901. 980–981. Ṭabarī egyértelműen Šāhint, Šahrwarāz riválisát említi meg Egyiptom meghódítójaként, ezzel szemben a szír Bar Hebraeus és Szíriai Mihály, illetve az örmény Sebeos és a nesztoriánus keresztény szír *Khuzisztáni krónika* egybehangzóan Šahrwarāzt tartja Egyiptom meghódítójának. A modern kutatás szintén hajlik az utóbbi álláspont elfogadására.

21 Kaegi, 2003. 152.

22 Uo. 148.

Birodalom fővárosának bevételére. Az ostrom azonban a keletrómai flotta sikeres manővereinek köszönhetően kudarcot vallott. Az ingerült II. Khusraw – bizánci források szerint – Šahrwarāzt tette bűnbakká és elrendelte kivégzését, de a kivégzésre vonatkozó parancsot tartalmazó levelet Hérakleios fia, Konstantinos elfogta. Addigra Šahrwarāz már maga is Konstantinápolyban tartózkodott, és Hérakleios személyesen mutatta meg neki a levelet. A két fél megállapodott a levél tartalmának meghamisításában. Ezzel a példátlan lépéssel Šahrwarāz elkerülte a kivégzést és nagobbrészt függetlenítette magát a gyengülő szászánida központi kormányzattól.²³

A kudarcba fulladt ostromot követően Šahrwarāz nem tért vissza Egyiptomba, hanem Szíriában vert tábort, figyelve, hogyan alakulnak az események az újjáéledő Keletrómai Birodalom és a gyengülő Szászánidák között. Ettől az időtől datálható tevékenységének új korszaka, amikor előbb önálló hatalmi tényezőként, később pedig a szászánida trón várományosaként avatkozott be az események sodrába Szíriából.

Šahrwarāz politikai lépései 627–629-ben

Az a tény, hogy Šahrwarāz már jócskán II. Khusraw 628 februárjában bekövetkezett bukása előtt függetlenítette magát a szászánida központi hatalomtól, világosan látszik a következő években végrehajtott politikai lépéseiből is. Ezeket az alábbi pontokban fogalmazhatjuk meg.

1. Šahrwarāz határozottan visszautasította II. Khusraw kérését, hogy seregeit Szíriából Ktésiphón védelmére küldje a közelgő keletrómai haderő ellen 627-ben. Šahrwarāz ehelyett Észak-Mezopotámiába (a szászánida Asūristān tartományba) vonult, ahol II. Khusraw-ellenes lépésekbe kezdett. Eddig nem ismert körülmények között sikerült megnyernie saját ügyének az Ispāhubudān nemzetségből származó, befolyásos szászánida arisztokratát, Farrukhādót is, akit eredetileg II. Khusraw küldött Šahrwarāz elfogására. Šahrwarāz ezen lépései, dezertálása nagymértékben segítette a keletrómai hadsereg sikereit Mezopotámiában, és 627 végére II. Khusraw teljes vereséget szenvedett. Mindezek alapján erősen feltételezhető – ahogy arra Pourshariati is utal –, hogy Šahrwarāz és Hérakleios vélhetően 626, a sikertelen konstantinápolyi ostromot követő tárgyalások óta együttműködött egymással. Mindkét fél célja II. Khusraw és a Szászánida-dinasztia megdöntése volt.²⁴

2. Šahrwarāz második figyelemre méltó lépése egy évvel később történt. Mint *nēmrōz*, vagyis a déli, délnyugati szászánida területek katonai kormányzója, kezében tartotta Egyiptomot és a vele határos területeket, így Jeruzsálemet is. Az új szászánida király, II. Kawād (Kavád, 628–629) 628-ban békét kötött Hérakleiosszal, és lemondott minden apja, II. Khusraw által meghódított területről és hadizsákmányról, visszaállítva a 602-es keletrómai–szászánida határokat. Ennek je-

²³ Uo. 151.

²⁴ Az uralkodó és Šahrwarāz közötti konfliktust és többszöri levélváltásukat mind görög források, mind Firdawsī, mind az örmény Sebeos megőrizte. Vö. Pourshariati, 2008. 177., 180.

gyében felszólította Šahrwarāzt Egyiptom átadására Hérakleiosnak. Šahrwarāz azonban nem teljesítette Kawād parancsát, és továbbra is Egyiptomban vagy Szíriában maradt. Mindezek ellenére Hérakleios nem indított háborút Šahrwarāz ellen, hanem megtűrte Šahrwarāzt Egyiptom és Júdea uraként. Šahrwarāz tehát ismét szembefordult a szászánidákkal, de kérdéses, hogy szembefordult-e Hérakleiosszal. Véleményünk szerint nem, a korábbi adatok fényében aligha lehet másról beszélni, mint Šahrwarāz taktikázásáról. Šahrwarāz maga mögött tudva a keletrómai császár támogatását, megtarthatta korábbi területeit. A patthelyzetet Kawād váratlan halála oldotta meg, az új uralkodó ugyanis alig pár hónappal trónra léptét követően járvány áldozatául esett. Felmerül a kérdés a kutatóban: milyen jogi státussal rendelkezett Šahrwarāz abban a pillanatban, amikor nem akarta feladni Egyiptomot? Mi lett volna, ha Kawād még tovább is hatalmon marad, vajon Hérakleios továbbra is eltűri Šahrwarāz jelenlétét Egyiptomban? A válasz – a két személy korábbi együttműködésének fényében – vélhetően igen. Ez ugyanis elősegítette volna a szászánidák további gyengítését és a Keletrómai Birodalom beavatkozási lehetőségeit Ktésiphón trónharcaiba.²⁵

Több forrásunk is utal közvetetten rá, hogy Šahrwarāz önállósodása a Szászánida Birodalomtól még jócskán II. Khusraw uralkodása alatt következett be. Ṭabarī egyértelműen azt sugallja, hogy Šahrwarāz kegyvesztett lett a szászánida udvarban.²⁶ E források narrációja azonban nem köti össze Šahrwarāz kegyvesztettségét Konstantinápoly sikertelen szászánida ostromával, sokkal inkább II. Khusraw személyiségének, a priori álnokságának és Šahrwarāz eredendő nagylelkűségének konfliktusát emeli ki. Az ellentétek végül a két erős személyiség harcához és Šahrwarāz lázadásához vezettek. A szövegek egyértelműen Šahrwarāzt ábrázolták igaz félként. Hasonló moralizáló hangnemet üt meg Firdawsī is a *Királyok könyvében* is, ám ellentétben az arab forrásokkal, Šahrwarāz „törvénytelen” (*bī-dād*) és „Róma-védő” (*nigāhbān-i Rūm*) jellemével szemben II. Khusraw-ot magasztalta az egyértelműen szászánida legitimitációt támogató klasszikus perzsa eposz.²⁷ Ezzel szemben a bizánci és az örmény források vezérmotívuma a Konstantinápoly falai alatti kudarcba fulladt szászánida katonai expedíció, amely Šahrwarāz kegyvesztettségét okozta II. Khusraw udvarában.²⁸

3. Az a tény, hogy Šahrwarāz mégsem maradt Egyiptomban, II. Kawād elhunytának köszönhető. 629 elején Šahrwarāz, amikor hírül vette II. Kawād halálát, elhagyta Egyiptomot és kísérletet tett a szászánida trón elfoglalására. Fontos viszont hangsúlyozni, hogy Šahrwarāz most sem a 628-as szászánida–keletrómai szerződést hajtotta végre, Sebeos örmény történetíró ugyanis ezeket a szavakat adja Hérakleios szájába Šahrwarāznak címezve: „Az iráni király most halott, a trón és az uralom neked jutott, ezt neked juttatom és utódaidnak. Ha szükség van haderőre, megküldöm azt a segítségedre, amennyit csak szeretnél.”²⁹ Ezzel a lépéssel Šahrwarāz

25 Ṭabarī, 1999. 401.; Ṭabarī, 1879–1901. 1062.; Pourshariati, 2008. 181.

26 Kaegi, 2003. 152.; Pourshariati, 2008. 144.

27 Firdawsī, 1971. vol. 9. 238.; Firdawsī, 1935. 2894.

28 Niképhoros, 1990. 452–453., 458.

29 Sebeos, 1999. 223.

tehát inkább a szászánida trónt akarta elfoglalni – mint Hérakleios vazallusa –, és Egyiptom feladása voltaképpen nem történt meg, hiszen itt csupán Šahrwarāz, az addig Hérakleioshoz hű, egykori szászánida katonai kormányzó helyet cserélt Hérakleios új, görög származású kormányzójával.

Egy kaukázusi család a szászánida trónon 630-ban

Šahrwarāz trónra lépésének pontos dátuma nem ismert, 630 áprilisa a legkésőbbi lehetséges időpont. A Keletrómai Birodalomból visszatérő *spāhbad*, miután ostrommal bevette Ktésiphónt, csak nagy nehézségek után tudta legyűrni az ellenállást, a szászánida királyi családot és az őket támogató arisztokratákat részben erővel tette ártalmatlanná, részben pozíciók ígéréseivel szerelte le. Šahrwarāz végül sikeresen betört Ktésiphónba, és megölette a gyermek III. Ardasīrt (Ardasír), II. Kawād fiát. Uralma azonban mindössze csak két, esetleg három hónapig – 630. április 19-től 630. június-júliusig – tartott, mert a Szászánida-dinasztiához húzó arisztokraták csoportja 630 nyarán meggyilkolta Šahrwarāzt.

Amikor 630-ban Šahrwarāz – jelentős keletrómai katonai segítséggel – elfoglalta a szászánida trónt, Niképhoros szerint bocsánatkérő levelet fogalmazott Hérakleiosnak. E levél anyagi kártérítést helyezett kilátásba a perzsák által keletrómai területen okozott pusztításokért, visszaadott minden korábban perzsa kézen levő tartományt Hérakleiosnak és átadta a Szent Kereszt-ereklyéjét is közvetítőkön keresztül.³⁰

Uralkodásának rövid ideje alatt Šahrwarāz dinasztiaalapítási terveket szövögetett. Fiai közül a keresztény hitre tért Nikétast jelölte utódjának. Šahrwarāz keresztény fiának trónörökössé tétele, akinek még a korábbi neve sem ismert, megerősíti a keletrómai befolyásszerzés gyanúját. Šahrwarāz uralma alatt Nikétasnak egyetlen cselekedete ismeretes: Šahrwarāz döntése alapján Nikétas vitte vissza a jeruzsálemi Szent Kereszt-ereklyét a Keletrómai Birodalomba. Mivel azonban apját időközben meggyilkolták, Nikétas nem tért vissza a Szászánida Birodalomba, hanem Hérakleios udvarában maradt. Későbbi szerepe viszont nem lesz jelentéktelen.³¹

Šahrwarāz családjának azonban maradtak támogatói Šahrwarāz meggyilkolása után is. A káoszba zuhant szászánida államban aligha követhető nyomon azon folyamatok sora, melyek során a szászánida arisztokrácia megtizedelte saját magát 628 és 632 között. Šahrwarāz halálát követően II. Khusraw egyik lánya, Bōran lépett trónra 630-ban (miközben a birodalom különböző részein helyi fejedelmek kiáltották ki a saját hatalmukat). Őt a Šahrwarāzzal rivalizáló egyik klán, a hét főnemesi család közé tartozó Ispāhbad család feje, Farrukhzhād támogatta. Bōran uralma azonban nem maradt tartós, mivel 630 végén Šahrwarāz egyik Ktésiphónban maradt fia, Šāhpūhr (Sápur) ragadta magához a hatalmat.³² Ám ennek részletei teljesen a homályba vesznek, mivel – ellentétben Šahrwarāzzal és Bōran-

30 Kaegi, 2003. 187. Ugyanakkor Sebeos szerint Šahrwarāz igyekezett megtartani bizonyos szíriai hódításokat, ezáltal nem vonulva teljesen vissza a 602-es határok mögé (Sebeos, 1999. 224.).

31 Niképhoros, 1990. 170.; Kaegi, 2003. 188.

32 Pourshariati, 2008. 204–207.

nal – Šāhpūhrnak eddig még nem kerültek elő pénzei. Mindez azt sejteti, hogy Šahrwarāz fia, ha hatalomra került is, egészen rövid ideig uralkodott. Ezenkívül azt is tudjuk Ṭabarītól, hogy ugyanekkor felmerült a Šāhpūhr és II. Khusraw egy másik lánya, Āzarmīgdukht közti házasság terve, melyet szintén az Ispāhbad klán feje, Farrukhzhād kezdeményezett, ám a szászánida hercegnő elutasította a frigyet. Ez a dinasztikus elképzelés, ha valóban létezett, egyértelműen a két nagy hatalmi csoport, Šahrwarāz családja és az inkább a Szászánidákat támogató Ispāhbadok közti kompromisszum lehetett volna. Fontos azt is megjegyezni itt, hogy Šāhpūhr anyja II. Khusraw egyik lánytestvére volt, így tehát félig ő is szászánida származásúnak számított. Šahrwarāz Šāhpūhr nevű fia későbbi sorsáról nincs tudomásunk, de bizonyára nem járunk messze a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy az egymást sűrűn változó báburalkodók és a mögöttük álló nagy hatalmú arisztokrataklánok összecepsásaiban gyorsan eltűnt a süllyesztőben.

Azzal együtt azonban, hogy mind Šahrwarāz, mind fia, Šāhpūhr gyorsan elvesztették hatalmukat, figyelemre méltó tény a trón közelébe kerülésük. A korban rajtuk kívül egyetlen más szászánida arisztokratacsalád nem tett kísérletet arra, hogy a Szászánidákat a trónról nyíltan letaszítva megragadja a hatalmat.

Šahrwarāz uralkodói ambícióival kapcsolatosan meg kell említeni a 6. század végének jelentős katonai parancsnoka, Bahrām Čubīn hatását, aki IV. Hormizd (Hurmiz) (579–590) alatt sikeresen magához ragadta a hatalmat, és rövid ideig a Szászánida-dinasztiát is számúzta. Bahrām Čubīnt bukását követően is számos legenda övezte, és népszerűsége a szóbeli hagyományban több száz éven keresztül töretlenül fennmaradt Iránban és Közép-Ázsiában. Nem lehet kétségünk afelől, hogy a Bahrām Čubīnhoz hasonlóan szintén látványos katonai karrier révén felemelkedő Šahrwarāz támaszkodott erre a Bahrām Čubīn-féle legitimációra saját hatalomátvételekor. Nem mellékes az sem, hogy Šahrwarāz szászánida hercegnőt vett feleségül, és ez is segíthette saját és fiai hatalmi törekvéseit.

Harmadik, nem elhanyagolható tényezőként meg kell említeni a Keletrómai Birodalom és Hérakleios személyes támogatását is. Saját katonai teljesítménye és taktikázása, valamint a keletrómai haderővel fennálló kapcsolatai révén Šahrwarāz részben meg tudta tartani hatalmát Szíriában és Egyiptomban. Ehhez pedig Hérakleios személyes támogatására is szükség volt. Šahrwarāz fia és kijelölt örököse, Nikéttas megkeresztelkedett, és ez is a keletrómai befolyás növekedését jelentette 630 táján Ktésiphónban. Šahrwarāz és Hérakleios hasonló politikát követett 630-ban, mint II. Khusraw és Maurikios 591-ben, amikor II. Khusraw keletrómai katonai segítséggel – és talán Maurikios keresztény lányát, Máriát feleségül véve – tért vissza a szászánida trónra. A dinasztikus szál itt is tetten érhető, mivel Šahrwarāz neve alapján szintén kikeresztelkedett lánya, Niké Hérakleios egy ifjabbik fiának, Theodósiosnak lett a felesége 630 körül.³³

Hérakleios politikájában a dinasztikus házasságoknak kiemelkedő geopolitikai szerepe volt. Egyik lánya a türk kagánhoz ment feleségül, egyik fia észak-afrikai nőrokonát vette feleségül, így e szempontból a szászánida arisztokrácia és a perzsa

33 Kaegi, 2003. 188.

trón várományosának dinasztikus házassági kapcsolata nem is meglepő keletrómai részről. Később Hérakleios egyik lányát III. Yazdgirdhoz (Jazdagird) (632–651), az utolsó szászánida királyhoz adta feleségül, amikor az arab invázió idején, a 630-as években a keletrómai és a szászánida erők összefogásra kényszerültek.

Perzsiai Nikétas, Šahrwarāz fiának karrierje Szíriában 630 után

Šahrwarāz és Šāhpūhr 630-as bukásával nem értek véget a hatalmi játékok a Keletrómai Birodalom és az állandó trónviszályoktól szenvedő Szászánidák között. Amint korábban utaltunk rá, trónra lépésekor Šahrwarāz Nikétas nevű keresztény fiát jelölte utódjának. Pourshariati a késő Szászánida-korról szóló monográfiájában tekintélyes fejezetet szentelt Šahrwarāz tevékenységének, ám elemzésében megfigyelkedett Šahrwarāz Nyugatra menekült fiáról, Nikétasról.

Figyelemre méltó, hogy szír és görög forrásaink viszonylag sok információt őriztek meg Nikétasról, ezzel szemben alakja teljesen hiányzik a középperzsa szövegekben és a későbbi arab forrásokban. Ezen persze aligha lehet csodálkozni, hiszen Nikétas életének ismert mozzanatai mind a Szászánida Birodalmon kívül történtek.

Nikétasról – akiről nem tudjuk, vajon egy anyától, vagyis II. Khusraw lánytestvérétől született-e fivérével, Šāhpūhrral, vagy pedig más nő fia volt – először 629-ban hallunk. Amint Hérakleios és Šahrwarāz egyezményt kötöttek Šahrwarāz visszatéréséről Perzsiába és az általa – akár perzsa, akár keletrómai helytartóként – kormányzott területek Hérakleios számára történő átadásáról, Šahrwarāz fiát, Nikétast Hérakleios táborába küldte, hogy visszaszolgáltasson két igen fontos keresztény ereklyét, Longinus lándzsáját és az ecetes spongyát.

Nikétas a már egy ideje az Észak-Mezopotámiában tartózkodó Hérakleios túsza vagy vazallusa lett. A császár 629. október 29-én vonult be ünnepélyesen Konstantinápolyba a két átadott nagy értékű keresztény ereklyével, amit általános hálaadás követett a császárvárosban. Ezek az események egyben arra is utalnak, hogy Šahrwarāz 629 végén még Egyiptomban vagy Júdeában tartózkodott, és Jeruzsálem egészen biztosan a szászánida herceg kezében volt, aki csak ezt követően, 629 végén vagy 630 elején indult meg Ktésiphón elfoglalására.

Amikor 630 nyarán Šahrwarāz – jelentős keletrómai katonai segítséggel – elfoglalta a szászánida trónt, Niképhoros szerint bocsánatkérő levelet küldött a keletrómai császárnak, kártérítést is kilátásba helyezve. Erre a császár látványos gesztusok mellett Nikétast, aki vélhetően Hérakleios környezetében tartózkodott, a keletrómai császár patríciussá nevezte ki, és egyben Šahrwarāz hivatalos utódjává nyilvánították. Mindez jól jelképezi az ügyes keletrómai módszereket, azt a politikát, hogy a császár saját lekötöztetettjeit akarta a szomszédos államok trónján látni. Ezen utóbbi momentumok arra engednek következtetni, hogy Nikétas nem követte

apját Perzsiába, hanem Longinus lándzsája és az ecetes spongya átadása után túszként maradt a keletrómai udvarban 630 nyarán.³⁴

A szászánida Nikétas azonban nem sokáig élvezhette Perzsia trónörökösi szerepkörét, mivel a keletrómai várakozások ellenére Šahrwarāzt hamarosan meggyilkolták. Nikétas ismereteink szerint nem tett kísérletet apja trónja megszerzésére, hanem keletrómai menekültként élt Szíriában, vélhetően Šahrwarāz néhány megmaradt udvaroncával és seregmaradványával körülvéve. Hogy Nikétas keletrómai szempontból fontos szereplő maradt, arra életének utolsó ismert epizódja is utal.

Nikétast több szír és bizánci forrás is említi, amint 636 augusztusában a keletrómai hadsereg egyik alvezéréként részt vett a yarmūki (jarmúki) csatában ʿUmar (Omár) kalifa (634–644) ellen. Az arabok által megnyert ütközetet Nikétas túlélte és Ḥumšba (Emesába) menekült. Itt azonban felvette a kapcsolatokat ʿUmar kalifával, a kalifa elé járult, és néhány szír és görög forrás szerint mint „iráni uralkodó” felajánlotta az araboknak Perzsiát, cserébe azért, hogy ő legyen annak a kormányzója. ʿUmar azonban rövid úton kivégeztette Nikétast.³⁵ Ugyanakkor meg kell említeni, hogy arab források egyáltalán nem tudnak Nikétas személyéről, nem emlékeznek meg róla a yarmūki csata és következményei kapcsán, mely tény óvatosságra int Nikétas jelentőségének mérlegelésekor.

Nikétas halála után már nem tudunk több rokonáról, aki továbbítte volna Šahrwarāz ágának legitimitációs igényeit. Arra azonban találunk utalást Ṭabarīnál, hogy Šahrwarāz egyik leszármazottja volt a kaukázusi Darbandi kapu ura (*malik bi'l-Bāb*) 643-ban, amikor az arabok először megtámadták Dagesztánt, ahonnan Šahrwarāz karrierje is elindult évtizedekkel korábban.³⁶

Összegzés

A késő antik Közel-Kelet egyik legszövevényesebb periódusának kevéssé ismert epizódja számos fontos dinasztikus és politikai kérdést érintett. A Szászánida Birodalom felbomlása 628 után viharos gyorsasággal következett be. A szászánida állam szétverésében a szászánida arisztokrácia tevékeny szerepet játszott. A szászánida Šahrwarāz és családja azzal emelkedett ki a számos korabeli perzsi trónkövetelő közül, hogy tevékenységük végig nemzetközi, ha úgy tetszik, államközi keretekben zajlott.

Šahrwarāz, a szászánida tábornok sikeres katonai karriert futott be II. Khusraw hadseregében, 619–629 között, közel tíz évig Egyiptom és Szíria korlátlan ura volt, önálló hatalmat építve ki magának a két birodalom között. Šahrwarāz a keletrómai ellentámadások idején lépésről lépésre függetlenítette magát a Szászánidák-tól, és előbb keletrómai szövetségesként harmadik hatalmi központot alakított ki, majd pedig keletrómai vazallus lett. Ideig-óráig megszerezte Perzsia trónját is –

34 Martindale–Jones–Morris, 1992. 943.

35 Uo.

36 Ṭabarī, 1879–1901. 2663.; Banaji, 2015. 38.

többfajta legitimációs felhatalmazással (szászánida és keresztény elemek ötvöződtek ebben). Šahrwarāz megölése után pedig családja, fiai továbbra is fenntartották apjuk után örökölt trónigényüket, amit csak a váratlan arab hódítás miatt adtak fel.

Šahrwarāz esete arra is bizonyíték, hogy a Szászánida-kor végére nagymértékben megbomlott a kohézió a Szászánida-dinasztia és a vele egykoron szövetségre lépő arisztokratacsaládok között. Bár szórványos lázadásokra már korábban is volt példa, de feltételezéseink szerint I. Khusraw (531–579) nagymértékű közigazgatási reformjai, a birodalom peremterületeire kiterjedő Szászánida-hatalom következtében megszűnt a korábbi *status quo*, megváltoztak a viszonyok a nagy famíliák és a területeikre hatalmát kiterjeszteni akaró Szászánidák között.

I. Khusraw hadügyi reformja is okolható a túlzottan önállósodó *spāhbadok* feltűnéséért. A birodalom határvidékeire telepített hadseregek aránytalanul nagy hatalmat biztosítottak a négy vagy több *spāhbad*nak, akik erejüket nemcsak a heftalíták vagy a Keletrómai Birodalom ellen, hanem adott esetben a központi hatalom ellen sem haboztak bevetni.

Šahrwarāz esete azért különösen fontos, mert lázadása nemzetközi dimenziókat nyert 619 és 629 közötti egyiptomi–szíriai kormányzósága – vagy inkább önálló királysága – miatt, és véleményünk szerint szerepe így jóval nagyobb a szászánida állam felbomlásztásában, mint a többi, a szászánida államon belül maradó, önállóságra törekvő helyi arisztokratáé.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Firdawsī

1935 Firdawsī, Abu'l-qasim Mansur: *Šāhnāma*. Ed.: S. Nafisi. Tehran, 1935.

1960–1971 Фирдоуси, Абдулькасым: *Шах-наме. Критический текст*. I–IX. Ред.: Бертельс, Евгений Эдуардович. Москва, 1960–1971.

Ibn 'Abd al-Ḥakam

1922 Ibn 'Abd al-Ḥakam: *Kitāb futūḥ Miṣr wa aḥbārahā*. = *History of the Conquest of Egypt, North Africa and Spain*. Edited and with English preface by Charles C. Torrey. New Haven, 1922.

Khuzisztáni krónika

1903 *Chronica Minora*. Ed.: Guidi, Ignazio. Louvain, 1903. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 2.)

Niképhoros

1990 Nikephoros, Patriarch of Constantinople: *Short History*. Text, transl., and commentary by Cyril Mango. Washington, 1990.

Sebeos

1999 Sebeos: *The Armenian History Attributed to Sebeos*. I–II. Transl. with notes by R. W. Thomson; historical commentary by James Howard-Johnston. Liverpool, 1999.

Ṭabarī

1879–1901 Ṭabarī, Muḥammad b. Jarīr: *Ta'riḫ al-Rusūl wa 'l-Mulūk (Annales)*. Leiden, 1879–1901.

1999 Ṭabarī, Muḥammad b. Jarīr: *Ta'riḫ al-Rusūl wa 'l-Mulūk. History of al-Tabari*. Vol. V. *The Sasanids, the Byzantines, the Lakhmids and Yemen*. Transl. [from the Arabic] and annot. by C. E. Bosworth, Albany, 1999.

Theophanés

1997 Theophanes: *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813*. Oxford, 1997.

2. Szakirodalom

Altheim-Stiehl

1991 Altheim-Stiehl, Ruth: Wurde Alexandria im Juni 619 n. Chr. durch die Perser erobert? Bemerkungen zur zeitlichen Bestimmung der sasanidischen Besetzung Ägyptens unter Chosrau H. Parwēz. In: *Tyche*, 6. (1991) 3–16.

1992a Altheim-Stiehl, Ruth: The Sasanians in Egypt: Some Evidence of Historical Interest. In: *Bulletin de la Société d'Archéologie Copte*, 30. (1992) 87–96.

1992b Altheim-Stiehl, Ruth: Zur zeitlichen Bestimmung der sasanidischen Eroberung Ägyptens. In: Μουσικκός ἀνήρ. *Festschrift für Max Wegner zum 90. Geburtstag*. Hrsg. v. Brehm, Oliver-Klie, Sascha. Bonn, 1992. 5–8. (Antiquitas, III. Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzial-römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums, 32.)

Banaji

2015 Banaji, Jairus: On the Identity of Shahrālānyōzān in the Greek and Middle Persian Papyri from Egypt. In: *Documents and the History of the Early Islamic World*. Eds.: Schubert, Alexander T.–Sijpesteijn, Petra M. Leiden–Boston, 2015. 27–42.

Butler

1978 Butler, Alfred Joshua: *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*. Oxford, 1978.

Dodgeon–Greatrex–Lieu

2002 Dodgeon, Michael–Greatrex, Geoffrey–Lieu, Samuel: *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*. Part II. 363–630 AD. London–New York, 2002.

Foss

2002 Foss, Clive: The Sellarioi and Other Officers of Persian Egypt. In: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 138. (2002) 169–172.

Gyselen

2001 Gyselen, Rika: *The Four Generals of the Sasanian Empire: Some Sigillographic Evidence*. Rome, 2001.

Kaegi

2003 Kaegi, Walter Emil: *Heraclius: Emperor of Byzantium*. Cambridge, 2003.

Martindale–Jones–Morris

1992 Martindale, John Robert–Jones, Arnold Hugh Martin–Morris, John: *The Prosopography of the Later Roman Empire*. Vol. III. AD 527–641. Cambridge, 1992.

Palmer

1993 Palmer, Andrew: *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*. Liverpool, 1993.

Pourshariati

2008 Pourshariati, Parvane: *Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian–Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*. London–New York, 2008.

Sänger

2008 Sänger, Patrick: Saralaneozan und die Verwaltung Ägyptens unter den Sassaniden. In: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 164. (2008) 191–201.

Weber

1992 Weber, Dieter: *Ostraca, Papyri und Pergamente*. London, 1992. (Corpus Inscriptionum Iranicarum, 3/5.)

2002 Weber, Dieter: Eine spätsasanidische Rechtsurkunde aus Ägypten. In: *Tyche*, 17. (2002) 185–192.

2003 Weber, Dieter: *Berliner Papyri, Pergamente und Leinenfragmente in mittelpersischer Sprache*. London, 2003.

MIKLÓS SÁRKÖZY

THE ŠAHRWARĀZ DYNASTY OF SYRIA AND EGYPT IN THE EARLY 7TH CENTURY

The present paper discusses the foundation of the Syrian–Egyptian kingdom of Šahrwarāz. A well-known military leader of the Sasanian Empire who played a key-role in the Sasanian–Eastern Roman wars in the early decades of the 7th century AD, Šahrwarāz successfully conquered Syria and Egypt by 619 and became the military governor of these provinces. Being of obscure origin of the Northern Caucasus, Šahrwarāz started as a staunch supporter of Khusraw II but gradually distanced from his patron after some military failures and due to his own policy which soon resulted in a semi-independent Syrian–Egyptian kingdom ruled by Šahrwarāz by 626. His secret dealings with Eastern Roman forces in Syria soon led to his rising popularity in the eyes of emperor Heraclius who promised him the throne of Sasanian Iran. Eventually Šahrwarāz succeeded in usurping the Sasanian realm for a short period, therefore the vast resources at his disposal might have contributed to the spectacular downfall of the Sasanians.